

Možnosti in meje konceptualizacij ter praks ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti v vzgoji in izobraževanju

Živa Kos, Veronika Tašner in Slavko Gaber

Pojmovanja kakovosti, ki prečijo in strukturirajo različne diskurze o edukaciji in širši družbi, kot so učinkovitost, vseživljenjsko učenje, merjenje rezultatov, razvrščanje, poročila o kakovosti, mednarodna primerljivost, certifikati kakovosti, na dejstvih utemeljene odločitve itd., razkrivajo regulativne ideje in strateško namero urejanja prostorov edukacije. Ti se kažejo kot relativno sistematizirani načini opredeljevanja problemov in upravljanja z njimi.

Čeprav verjetno drži, na kar opozarja Mirowski (2015), da so mehanizmi presoje pod geslom odgovornosti (*accountability*)¹ v razmerju z deregulacijo v jedru neoliberalne ideje prestrukturiranja (ne pa tudi izničenja) funkcij države (ibid.: str. 436), pa bi bilo prakse ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti in presoje pripisati zgolj neoliberalni racionalnosti² prehitro početje. Dean (prim. 2010), na ozadju Foucaultove ideje vladnosti,³ opozarja, da racionalnosti nikoli ne moremo enačiti s partikularno institucijo, celo s sistemom ne. Gre namreč za preplet, medsebojno vzpostavljanje in izničenje, različno vpetost racionalnosti v različne podsisteme družbe.

Dean (prim. 2010) na ozadju Foucaultove konceptualizacije zamiškov in prepletov dispozitivov in vzpostavljanju dispozitiva varnosti (prim. 2009 in 2008b) tudi edukacijo umesti v središče oblastnih razmerij v upravljanju populacije. Osrednja lastnost vlade, kot upravljanja ravnanj, je podelitev svobode avtonomnega delovanja vladanim, hkrati pa zagotavlja

1 Tu *accountability* uporabljamo predvsem v pomenu, ki ga je v razmerju do pojma *responsibility* opredelil Biesta (2010).

2 Mirowski s sodelavci (2015) opozarja prav to: da neoliberalna ideja v jedru ni (bila) zgolj ideja svobodnega tržišča – čeprav je to pomemben regulatorni mehanizem, pa ni edini.

3 Governmentality.

pogoje oblikovanja vednosti, s katerimi si posameznik v teh prostorih lahko vlada sam⁴ (Dean, 2010: str. 24).

Da bi razumeli idejo kakovosti, moramo najprej poskušati razumeti pogoje, v katerih se je vprašanje kakovosti zastavilo. Prispevek na ozadju strukturiranja razmerij, regulativnih idej sodobne družbe ponuja možen vstop v polje konceptualizacij in problematizacij kakovosti, kot regulativnega mehanizma sodobnih družb in v njih edukacij.

Regulacija varnosti

Foucault (prim. 2008a, 2008b, 2009) pojasnjuje, da sodobna družba deluje v prepletu treh dispozitivov – suverenosti, nadzora in varnosti – in je v jedru povezana s spoprijemi z negotovostjo. Tveganja in negotovosti so nekaj, s čimer se človeštvo spopada ves čas svojega obstoja. Spreminja se le načini pojmovanj le-teh in pristopi k upravljanju negotovosti. Foucault dokazuje, da je od 18. stoletja dalje upravljanje negotovosti in s tem vzpostavljanje sedanjosti povezano z nastopom politične ekonomije, kot racionalnosti urejanja varnosti družbe, njenih podsistemov ter življenj posameznikov⁵ (2008b in 2009).

Dispozitiv varnosti v tem tekstu privzemamo kot niz regulativnih mehanizmov (tudi idej), ki so se vzpostavili na ozadju liberalnih pojmovanj družbe in ekonomije. Zanj je značilna pomnožitev prostorov avtonomije ter s tem povezana poudarjena vloga vednosti. Vzajemno se je na istem osišču vzpostavljala skrb za temeljno varnost in gotovost življenj kot bega pred pomanjkanjem. Poskus obvladati pomanjkanje se je v tistem obdobju vztrajno izmikal mehanizmom regulacije in pomanjkanje je bilo odpravljeno šele, ko se je ideja regulacije umaknila ideji sprostitve cirkulacije blaga.⁶ Skratka, konec pomanjkanja je zahteval umik oblasti in avtonomijo tržnih menjav. Tako se je vzpostavil prostor samoregulacije trga, ki je prinesel obilje blaga. Svobodno tržišče pa je ob tem sprožalo niz negotovosti in neenakosti, ki so zahtevale regulacijo s strani države v obliki

4 Ko Foucault (2008b) govori o umetnosti vladanja, pravi: »V določenem trenutku se je to zastavilo kot vprašanje: ali vladam skladno z moralnimi, naravnimi ali božjimi zakoni? Potem v šestnajstem in sedemnajstem stoletju /.../ je bilo vprašanje: ali vladam z zadostno intenziteto, globino in pozornostjo za podrobnosti, da bi državo pripeljal do /.../ maksimalne moči? Danes pa je problem: Ali vladam na meji med preveč in premalo, med maksimumom in minimumom, ki jo vzpostavlja narava stvari – mislim, nujnosti lastne dejanjem oblasti.« (Ibid.: str. 19.)

5 Liberalizem, opozori Foucault, je igra svobode in varnosti, ki sili v kalkulacijo individualnih in skupinskih interesov. Prav nevarnost je ena izmed implikacij liberalizma – brez politične kulture ne varnosti ni liberalizma (2008b: str. 63–66). Svoboda, še opozori, pa lahko dejansko proizvede destruktivne učinke, ki lahko prevladajo nad natanko tisto svobodo, ki naj bi jo proizvajali. Sem umesti tudi sodobno krizo liberalizma (ibid.: str. 69).

6 Foucault to tematizira v okviru obravnave spoprijema med merkantilisti in fiziokrati (prim. 2008b).

prerazporejanja (prim. Judt, 2010; Polany, 2008; Skidelsky, 2012). Prav tovrstno produktivno uravnavanje razmerja med liberalizacijo trga in skrbjo socialne države za tiste, ki jih delovanje trga potisne na družbeni rob, je v treh desetletjih po drugi svetovni vojni – tja do leta 1973 – omogočilo vzpostavitev delujočega dispozitiva varnosti.

Obe svetovni vojni lahko na omenjenem ozadju tematiziramo kot do sedaj najresnejši »grožnji« izničenja dispozitiva varnosti. Povojni socialni korektivi pa so po drugi strani v zahodnem svetu omogočili ponovno vzpostavitev socialne varnosti, ki jo je na vzhodu Evrope prinesel socializem, ki je socialno varnost v veliki meri zagotavljal ob hkratnem poudarjenem naslanjanju na disciplinske in suverenistične dispozitive ter pri tem radikalno omejil individualne svoboščine in tudi svobodo delovanja trga.

Razprave o politikah v letih po drugi svetovni vojni, trdi Judt, so bile moralno obarvane: brezposelnost, inflacija in nizke cene kmetijskih izdelkov so pomenili grožnjo povratka k ekstremističnim in revolucionarnim idejam. Sicer ekonomska vprašanja so postala vprašanja etične povezanosti skupnosti, vse od *New Deal*a do zahodnonemških teoretikov socialnega trga, britanske vladajoče laburistične stranke ... (prim. Judt, 2010: str. 44–45). Oblastni mehanizmi povojnih družb so se tako strukturirali okrog socialne varnosti, ki je pomenila vrsto pragmatičnih politik, namenjenih blaženju socialne prikrajšanosti in zmanjševanju razlik med bogatimi in revnimi. Večja enakost, še pravi Judt, je prinesla tudi brezskrbno dobo premoženjske varnosti in strah pred vrnitvijo ekstremistične politike se je polegel. Država blaginje pa je ob tem uspela na liberalne institucije navezati tudi srednji sloj, ki je v preteklosti zaradi nezadovoljstva in strahu pred izgubo lastnega položaja nudil oporo celo fašizmu in nacizmu (prim. *ibid.*: str. 48–49).

Kljub obdobju stabilnosti in relativne varnosti pa je povojna (evropska) socialna država postajala tudi ekonomsko vse bolj nevzdržna. Spremenjene razmere na kolonialnih ozemljih evropskih držav so za državo blaginje v Evropi, ob že obstoječi pomnožitvi prebivalstva doma, pomenile vse večje breme socialne regulacije in predvsem vse večje obdavčitve srednjega razreda (*ibid.*: str. 65, 66).

Od distributivne pravičnosti k osebni svobodi

V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, posebej po t. i. naftni krizi, so se poprej delujoči mehanizmi kombinacije socialne regulacije in politične ekonomije umikali regulativnim mehanizmom neoliberalne racionalnosti, ki se je vztrajno vzpostavljala kot konkurenca in opozicija, v povojnem obdobju prevladujoči, socialni državi (prim. Mirowski, 2015). Regulativna ideja prerazporejanja se je ne le v ekonomskih, temveč tudi v političnih

in družbenih diskurzih ter praksah umikala ideji osebne svobode, v polju ekonomije pa tezi o prosti konkurenci, ki naj bi prinesla tudi učinkovitost drugih podsistemov družbe in ne le gospodarstva.⁷

Tako v ZDA kot kasneje v zahodnoevropskih liberalnih državah se je nova liberalna misel oblikovala v relaciji do povojne socialne politike. Judt (prim. 2010) ta premik tematizira na ozadju generacijskega prepada iz šestdesetih let dvajsetega stoletja. Generacije, rojene po letu 1945, so pogoje, ki jim jih je zagotavljala socialna država, dojemale kot nekaj samoumevnega. Vse več je bilo tistih, ki so si optimistično obetali družbeno mobilnost navzgor, tudi s podaljševanjem izobraževanja. Del varnosti in materialnih ugodnosti je omogočil tudi napredek proizvodnje in industrije ter posledično zamajal volilno bazo stare levice, tradicionalne skupnosti delavskih razredov, ki se je ob spremenjenih pogojih produkcije postopoma krčila (prim. *ibid.*: str. 74–75). Ob tem je vse bolj izobražen del mladih krepil nastanek nove levice, ki je v idejah in praksah socialne pravičnosti videla dušenje osebne. Neomejena svoboda izražanja in individualizem pod sloganom »osebno je politično«⁸ in moteče javne omejitve, ki so strukturirale novo levico, pa so ironično zaznamovale tudi vzpon nove desnice (prim: *ibid.*: str. 77–78).

Zgodovinsko tudi R. in E. Skidelsky (prim. 2012) izpostavita dva razloga za odmik od varnosti socialne politike: zahod je bil primoran pospeševati rast, da je lahko ostal v vojaški tekmi s sovjetskim blokom, ki je na račun zatiranja zasebne porabe v šestdesetih več vlagal v oboroževanje. Zahod je želel tako pokazati, da lahko zagotovi oboje, orožje in dobrine. Hkrati je hitrejša ekonomska rast pomenila način obhajanja vprašanja moči. Nudila je izboljšanje položaja revnih, ne da bi bilo treba zviševati davke bogatim. Zagovorniki rasti v šestdesetih so bile predvsem leve in levosredinske politične stranke ter ekonomisti, ki so se odmikali od ideje javnega lastništva in so iskali drugačne načine zagotavljanja socialnega standarda in doseganja idealov družbene enakosti. Idealizaciji rasti se je v poznih sedemdesetih in v zgodnjih osemdesetih pridružila ideološka zaverovanost v tržni sistem (*Thatcher-Regan*). Rast naj ne bi bila odvisna od načrtovanja, ampak od svobode, ki je bila zagotovljena tržišču. Neenakosti so bile dopustne, saj naj bi bogatejši z ustvarjanjem bogastva izboljšali možnosti tudi tistim manj uspešnim (prim. *ibid.*: str. 182–183). Ekonom-

7 Mirowski (prim. 2015) razpira vpogleda v postopne zamike znotraj koncepta neoliberalizma, ki ga, kot pokaže skupaj s sodelavci, ne gre enostavno enačiti smo z ekonomizmom, še manj pa z »*laissez faire*«. Slednji je sicer eden od možnih regulativnih mehanizmov znotraj politične ekonomije v (neo)liberalnih ekonomskih praksah, ni pa nujno edini, kar Ptak (*ibid.*) demonstirara na primeru nemškega ordoliberalizma.

8 Le-ta je produktivno omogočil pomnožitev niza svoboščin – žensk, nebelcev, homoseksualcev ...

ski sistem se je počasi podrejal maksimizaciji individualistične in individualne zadovoljitve interesov, ki jo je krepilo tržišče skozi potrošnjo. Posamezniki niso bili več del celote, celota je bila le še seštevek individualnih celot. Omenjeno redukcijo avtorja umeščata v sedemdeseta leta, takrat je tudi očiten premik znotraj vednosti same: odmik od makroekonomije kot vednosti o ekonomiji kot celoti k mikroekonomiji kot vednosti o individualnih ekonomskih praksah. Sočasno se tudi v politični misli krepijo diskurzi pravic in dolžnosti posameznikov ter izrinjajo diskurze skupnega (prim. *ibid.*). Na tem ozadju je mogoče slediti tudi zamikom v polju edukacije.

Edukacija kot oblika zavarovanja pred individualnim in socialnim tveganjem

Foucault omogoča misliti načine, kako se edukacija, vsaj od 18. stoletja dalje, vzpostavlja kot mehanizem zagotavljanja gotovosti sodobnih družb. (prim. Foucault, 2008a, 2008b in 2009). Gre za specifičnost programov, tehnologij, diskurzivnih načinov, ki skušajo povezati poprej nepovezane nize praks tako, da služijo političnim, ekonomskim, družbenim ciljem. Konceptualizacijo ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti v edukaciji na tem ozadju mislimo kot del vzpostavljanja in ohranjanja razmerij ter mehanizmov varnosti in gotovosti populacije (učencev, učiteljev, staršev ...), posameznika, nacije in nenazadnje institucij samih.

Med tem ko je sodobna družba kot osišče vladanja in vladnosti privzemala temeljne svoboščine in avtonomijo, se je krepila potreba po zagotavljanju ustreznih dispozicij vladanih. Razumevanje edukacije kot oblike socialne varnosti in enakih možnosti je vzporedno omogočalo navezave liberalnih idej na idejo *homoeconomicusa*.⁹ Partnerstvo v procesih, varnost države blaginje in odgovornost politične ekonomije za zagotavljanje in upravljanje pogojev življenja populacije postopoma izrivajo pojmi, kot so podjetnost, človeški kapital, varnost posameznika, posameznice, za katero prevzema odgovornost on, ona sama, kot upravljalec, upravljalca, skrbnik, skrbnica pogojev kakovosti lastnega življenja (prim. Dean, 2010, in Foucault, 2008b).

Na tem ozadju so se poprej razpršene in različne prakse v polju edukacije prestrukturirale in sidrale v pojem ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti (v nadaljevanju UZK), sprva kot ideje popolnega upravljanja kakovosti – *total quality management* (TQM). Morgan in Murtgatroyd (prim. 1994), ki ju lahko uvrščamo med začetnike popolnega upravljanja kakovosti

9 *Homoeconomicus* je predvsem podjetnik sebe in svojega kapitala – kapitala, ki ga sam proizvaja. To omogoča pogoje za konceptualizacijo človeškega kapitala (prim. Foucault, 2008b: str. 227–228).

sti, potrebo po novem načinu vodenja v edukaciji umeščata na ozadje tveganj sicer širše družbenoekonomske dinamike. Ta se v šolskem prostoru kažejo kot niz poprej nepovezanih problematik, kot npr. izdatki za javno šolstvo, skrb za dosežke vseh starostnih skupin, demografske spremembe; pravice staršev in otrok do izbire šole in predvsem zagotavljanje potrebnih izkušenj, ki naj bi že v času šolanja vključenim v edukacijo omogočale doseganje potrebnih kompetenc za vstop na trg dela (ibid.: str. 95–96). Popolno upravljanje kakovosti avtorja razumeta kot poskus celostnega upravljanja šol z zamikanjem obstoječih kulturnih vzorcev industrijske družbe in vzpostavljanjem nove kulture, ki bo krepila sposobnost in v njih odgovornost institucij ter posameznikov za kakovost, predvsem v okviru UZK kot racionalnosti učinkovitosti in produktivnosti (ibid.: str. 98–102 in xi).

Druga linija, ki se s prvo vzajemno strukturira, zamika koncept ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti v smer varnosti polja in praks v točkah, v katerih država nezadostno skrbi za urejanje prostorov in praks. Sem lahko umestimo konceptualizacije UZK, ki se formirajo okrog notranjega UZK oz. samoevalvacije (prim. MacBeath, 2004). S to linijo vstopimo v premišljanja namenov edukacije in življenja onstran meznega dela, dobička in podjetnosti. Ta linija¹⁰ UZK se strukturira na različnih ravneh, odvisno od namena in tipa tveganja, različno. Navezuje se na (novo)liberalne mehanizme decentralizacije in brez posebnih težav privzema politike in prakse zmanjševanja neposrednih posegov v upravljanje edukacije s strani (centralnih in lokalnih) šolskih oblasti, ki so pred tem učiteljstvu nalagale izvrševanje nalog in ob tem tudi nadzirale izvrševanje in doseganje s strani oblasti določenih ciljev. S to linijo se je v ospredje pomikala ideja individualne in skupinske presoje, racionalnosti in smiselnosti delovanja institucij edukacije. Kot opozarjata Gaber in Kos (prim., 2011), to ne pomeni, da so povsem izginili ukazovalni in usmerjevalni momenti nadzora. Zakoni, preverjanje ravnanj in rezultatov so v tem dispozitivu vpotegnjeni v sistem zagotavljanja varnosti in kakovosti delovanja institucij kot momentov oblikovanja kakovosti, s prispevkom h gotovosti in varnosti življenj, vključenih v edukacijo, državljanek in državljanov ter populacije v celoti (ibid.: str. 10, 11).

Skratka, razmerja avtonomije in odgovornosti, prostorov svobode in načinov definiranja tveganja postanejo in ostajajo v jedru diskurzov o UZK. Obe omenjeni liniji sicer ohranjata racionalnost politične ekonomije, kljub temu pa se pojmovanja in prakse učinkovite porabe javnih financ, ohranjanja svobodnih prostorov delovanja, uporabe mehanizmov social-

¹⁰ Na sledi Webru (1978) uporabljamo idealno tipsko povzemanje. Dejansko gre za več bolj ali manj artikuliranih diskurzov, ki se med seboj relativno povezujejo, ponekod tudi izključujejo.

ne varnosti in pravičnosti, tekmovalnosti ipd. razlikujejo.¹¹ Priča smo torej poskusom ohranjanja, ponekod surovega vztrajanja starih racionalnosti družbe, ekonomije, edukacije, spet drugod pa zamikom in formacijam novih racionalnosti, ki tudi v UZK omogočajo nove premisleke predvsem namenov in smotrov edukacije.

Meje racionalnosti sodobnosti in UZK

Hitrost spremembe pogosto ni nič manj pomembna od smeri spreminjanja; in medtem, ko na smer velikokrat ne moremo vplivati, pa na hitrost spreminjanja prav gotovo lahko. Ker verjamemo v spontani napredek, smo slepi za to, kakšno vlogo ima država v gospodarskem življenju. Ta vloga je pogosto prav spreminjanje hitrosti spremembe, bodisi njeno pospeševanje ali upočasnjevanje. (Polany, 2008: str. 94.)

Če je torej od sedemdesetih let dvajsetega stoletja dalje liberalizem zamikal v niz racionalnosti, ki so obljubljale preobrazbo individualnih in institucionalnih praks v smer tekmovalnosti, učinkovitosti, kulture podjetnosti in odgovorne avtonomije, s širitvijo regulatornih mehanizmov tržne racionalnosti v vse sfere družbenega življenja, se danes soočamo z mejami te racionalnosti (prim. Dean, 2010, in Wallerstein, 2013). Problematizacija države blaginje, predvsem birokracije, rigidnosti in odvisnosti, ki so za povojne generacije strukturirale racionalnost, ki jo R. in E. Skidelsky poimenujeta »varnost od zibelke do groba«, je vztrajno odpirala prostore diskurzom nedotakljivega samointeresa in samoregulirajočega se tržišča. Te diskurzivne prakse je sodobna kriza »kapitalizma« sicer omajala, a, kot trdita avtorja, za neoliberalizem še ne obstaja zares artikulirana alternativa (prim. Skidelsky, 2012: str. 191–192). Sodobna družba je torej soočena z rezultati tistega, kar je Weber (prim. 1978) približno stoletje prej opisal kot proces racionalizacije, kot historične značilnosti modernih zahodnih družb.

Ob tem sodobni razglaševalci tveganja (prim Beck, 2001 in 2009; Bauman, 2002) opozarjajo, da je potreben premislek o vednosti (statistika, sociologija, ekonomija ...), ki tveganju omogoča materializacijo, o tehnikah, ki želijo obvladovati in odkrivati tveganja (verjetnosti računi, intervjuji ...), ter političnih programih, ki ga uveljavljajo (socialna, liberalna, neoliberalna država ...). Beck tako kritično povzame (prim. 2009), da se je Webrova instrumentalna racionalnost, in z njo obljuba nadzora nad

11 Eno od osišč razlikovanja je kompleksno razmerje individualnega in skupnega, predvsem individualnih in kolektivnih konceptualizacij varnosti, ne le v UZK, ampak širše družbeno. Foucault primerja liberalno racionalnost Francije in ZDA. Ugotovi, da so v Franciji razprave med posamezniki in državo problematizirane kot problemi javnega sektorja, v ZDA pa se iste razprave kažejo kot vprašanje svoboščin (2008b: str. 218).

tveganji, strukturirala kot logika vladanja in se manifestirala s tehnološko znanstveno racionalnostjo napredka, s ciljem obvladovanja sekularne družbe in narave. Danes prav ta racionalnost proizvaja vrsto tveganj, ki jih s sebi lastnimi mehanizmi ne zmore prepoznati, še manj pa učinkovito reševati (prim. Beck, 2001). Bergman (2016) del izzivov, s katerimi se sooča sodobna družba, pripiše odsotnosti idej o drugačnem svetu,¹² ki jih je nadomestila ideja o zveličavni varnosti tehnokratskih praks. Te so polje političnega zvedle na prakse upravljanja problemov.¹³ Vse, kar šteje, je doseganje ciljev, in vladam torej preostane zgolj krpanje življenja v sedanosti. Država blaginje (tam, kjer je o tovrstnih praksah še moč govoriti) pa je vse bolj zasipana s simptomi in vse manj sposobna reševati vzroke socialnega nezadovoljstva (ibid.: str. 21–24).

Beck tu izpostavi kompleksnejši premislek in pokaže, da ima politika v odnosu do tehnično-ekonomskih sprememb omejene kapacitete upravljanja in intervencije, ki pa ne zmanjšujejo ponekod tudi nevarno glasnih fiksacij na politični sistem kot ekskluzivno središče politike (2001: str. 283). Če je ravno umik političnega iz življenjskih svetov omogočil nastanek prostorov svobode, pa je odmiranje gotovosti socialno državnega intervencionizma na drugi strani omogočilo porast tipa varnosti, izhajajočega iz tehnoloških inovacij in napredka (ibid.: str. 278–279). Sennett (2006) in Castells (2012) na tem osišču pokazeta tudi na pogoje in tveganja vzpona skrajnega individualizma, ki je izšel iz kulture svobode šestdesetih in se na prelomu tisočletja kaže kot kultura »najprej jaz« (prim. Castells et al., 2012: str. 2).

Ob okoljskih tveganjih (prim. Beck, 2001) se kot izstopajoče tveganje sodobnosti kaže vztrajajoča fiksacija na mezdno delo, kot osrednji mehanizem družbene regulacije. Povečevanje individualizma na račun prostorov skupne varnosti je v jedru spreminjalo tudi racionalnost varnosti pred pomanjkanjem. Alternativo državi »varuški«¹⁴ so ponudile individualizirane prakse potrošništva in kopičenja materialnih dobrin ter še močnejša navezava individualnih usod na mezdno delo. Delo, trdita R. in E. Skidelsky (2012), ne zagotavlja le materialne varnosti zaslužka in družbenih pozicij, povezanih z njim, temveč oblike gotovosti, ki segajo vse do samopodobe in vrednosti posameznika (ibid.: str. 28). Bauman na primer trdi, da so predvsem spremenjeni pogoji dela tisti, ki posameznice in posameznike navdajajo z občutkom (ne)varne svobode (prim. 2002: str. 73). Individualizirani položaji, ki so vseskozi odvisni od trga dela, kažejo na poslavljajočo se zaščitno funkcija dela in poklica (prim. Bauman, 2002). Tveganja,

12 Sam uporablja pojem utopija.

13 *Problem management*.

14 »Nanny state«, Hayek v Mirowski (2015: str. 444).

kot tudi možnosti za vzpostavitev novih oblik varnosti, na tem osišču pa se bodo zgolj še krepila, trdi Rifkin¹⁵ (prim. 2007 in 2015). Ob tem se ponovno odpirajo premisleki o rekonceptualizaciji meznega dela, o razmerju meznega dela in prostega časa ter o tveganjih, ki jih implicira hitrost sprememb v povezavi s tehnološkim napredkom. Sennett (2006) opozarja, da je način upravljanja s časom politični in ekonomski način upravljanja s posamezniki. Prestrukturiranje časa v povezavi z racionalnostjo tržišča, še opozarja, se kaže v spremembah brez kontinuitete, v pospeševanju produktivnosti in v poskusih vzpostavljanja permanentnih inovacij kot sidrišč varnosti. Gotovost postane iskanje priložnosti za nenehne spremembe, varnost pa išče v poročanju in uradnih poročilih ter načrtovanju. Ta postajajo tolažba in hkrati instrument naturalizacije tveganj. Vzporedno se krepí prepričanje, da je edini učinkovit način upravljanja naraščajočega mnoštva tveganj brezoseben preračun, ki odpravlja še zadnje ostanke političnih razprav (prim. *ibid.*: str. 79–81).

Premisleki o tveganjih torej niso premisleki o mejah zgolj tržne racionalnosti, temveč premisleki, ki se držijo stare racionalnosti, ki se je držijo, jo omogočajo in proizvajajo nova-stara tveganja nenehnega hitenja k napredku.¹⁶

Iz varnosti na rob prepada?

Če so procesi racionalizacije zahodni industrijski družbi dolgo omogočali relativno varnost, se danes tako v družbi kot v edukaciji kažejo kot nezadostni, in sicer tako v točki upravljanja polja edukacije kot tudi, ko gre za zagotavljanje kakovosti kot dela nekdanjega mehanizma varnosti.

Biesta (prim. 2010) povedno opozori na meje konceptualizacije in še mogočih praks kakovosti kot neosebne odgovornosti (*accountability*). Razmerje avtonomije in odgovornosti kot *accountability* po njegovem mnenju sicer temelji na demokratičnem potencialu, ki pa se je z nizom postopkov zamikal v prakse, ki danes predvsem dušijo edukacijo. Biesta se ob tem sklicuje na Webra (prim. 1978), ki izraz uporabi za označevanje prakse finančnega dokumentiranja, računovodstva, ki se je prenesel na druga polja. Slednje razkriva linijo, ki omogoča strukturiranje racionalnosti varnosti zagotavljanja podatkov, ki jih je moč objektivno presoјati, in je postala privzeta resnica odgovornega vedenja (*ibid.*: str. 50, 51; gl. še Foucault,

15 Rifkin že pred zadnjo ekonomsko krizo v knjigi *Konec dela* napove pospeševanje tehnološkega izrivanja in porast svetovne brezposelnosti. Hkrati že ponudi nova polja premislekov in praks, ki jih kasneje v *Družbi ničnih mejnih stroškov* (2015) še dogradi in za katere verjame, da že danes ustvarjajo pogoje za nastanek nove družbene racionalnosti. To poimenuje »*social commons*«.

16 Pri tem puščamo ob strani okoljska tveganja, ki jih proizvaja kapitalizem s tehnološkim razvojem (prim. Beck, 2001).

2009). Kultura merjenja, dokazljivosti, argumentira avtor, ni sposobna generirati diskurzov o tem, komu in čemu naj bi bila edukacija namenjena, omogoča pa transparentnost organizacij in praks, ki jih je na ta način moč presojati in upravljati. Avtor trdi, da bi se morali od vprašanja »kako« zamikati k vprašanju »čemu« in s tem k mehanizmu, ki bi tudi znotraj UZK omogočali artikulacijo tovrstnih vprašanj. Pojem *accountability* tako premešča v pojem *responsibility*, ki vključuje tudi simbolno dimenzijo odgovornosti, kot skrbi zase in za druge.

Linija, ki jo Biesta označi kot tehnično-menedžerski pristop v upravljanju edukacije, etos črpa iz orientacije edukacije k uporabnikom storitev, odločitve pa sprejema z utemeljevanjem učinkovitosti,¹⁷ največkrat kot logike tekmovanja na svobodnem trgu (2010: 52). Liberalizacija in popularizacija edukacije, ki ju je deloma mogoče pripisati tudi humanistični racionalnosti, sta se ob poprej omenjenem zanosu iztekli v stavo vseh – tudi prikrajšanih – na edukacijo kot mehanizem, ki omogoča dostop do družbeno želenih pozicij. Omenjeno, opozarja Alvesson, na ozadju tehnično-menedžerskega pristopa privzema status pozicijske dobrine (prim. 2013). Alvesson sodobno družbeno dinamiko označi kot racionalnost »zero sum games« – praks nične vrednosti, ki so sočasno tudi kritika kakovosti, ki privzema racionalnost trga (trženje vzgojno-izobraževalnih institucij, študijskih programov, orientacija k šolajočemu se potrošniku kot meri kakovosti), ter hkrati mehanizem izčrpavanja pogojev lastnega delovanja. Koncept označuje predvsem praznost; praznost tekmovanja, ki ob sočasnem prepričanju, da so vsi upravičeni do vsega, vedno znova pokaže, da je dobiček nekoga odvisen od izgube nekoga drugega. To zahteva igro nenehnega pozicioniranja tako institucij kot posameznikov. Biti najboljši je tako lahko le kratkoročen cilj, trenutna pozicija, ki je vseskozi povezana s potrebo po drugačnosti in nenehnem napredku: biti vedno boljši, atraktivnejši, bolj inovativen, zaželen ... Institucije in posamezniki se tako, kot kritično opozarja avtor, skladno z logiko igre zatekajo k uporabi grandioznih predstav in iluzornih trikov, ki njim samim in institucijam pridajajo pozitiven, čeprav zgolj površinsko zloščen, a s statusom podkrepljen videz (prim. 2013: str. 5–15). Večina sodobnih institucij se je tako vsaj deloma primorana zatekati k mehanizmu, ki predvsem na ravni strukture (vpeljava novih tehnik, novih oddelkov, projektov, novih poimenovanj ipd.) zagotavlja videz kakovosti. Proizvedeni učinki sicer zmanjšujejo kognitivno negotovost, ne učinkujejo pa na dejanske operacije in postopke, še opozori Alvesson, in sodijo na raven simbolno-ceremonialne varnosti (ibid.).

17 Učinkovitost je na tem mestu koncipirana na ozadju zahteve po tem, da iz vsega instrumentalno dobimo kolikor je le mogoče (prim. Weber, 1978).

Kvantitativna rast lahko tako vodi v zniževanje kakovosti in simbolno onesnaževanje, predvsem visokošolskega prostora, in se kaže kot kultiviranje funkcijske neumnosti. Ker je vedno več visokošolskih institucij, ki se na inovativne načine in s svojevrstno ponudbo študijskih programov in tečajev pozicionirajo v prostoru, v najboljšem primeru zagotavljajo ozka področja razmisleka, ki jih spremlja pomanjkanje refleksivnosti, utemeljenosti in razumevanja (ibid.: str. 97–100). Eden izmed sodobnih izzivov edukacije, ki se pokaže tudi na tej liniji, je tako potreba po vedno več izobrazbe, kar še pogloblja nezaupanje v institucije.

Podobno pereča problematika se strukturira okrog vprašanja vrednosti izobrazbe oziroma izobrazbe kot vrednote in se kaže na ozadju širših zamikov v polju produkcije. Čeprav je vedno več tistih, ki opozarjajo, da racionalnost kakovosti, kot zaposljivosti v smislu neposrednega prehoda iz polja edukacije v polje mezdnega dela oziroma vsaj prehodnosti med različnimi ravnmi izobraževanja, trka ob meje še mogočega, pa smo priča vztrajanju stare racionalnosti.

Medtem ko je Beck (prim. 2001) že ob prelomu tisočletja opozarjal na tveganost pretiranega povezovanja edukacije in ekonomije, pa Collins (prim. 2013) podaljševanje izobraževanja na podobnem ozadju umešča med enega izmed zasilnih izhodov, ki jih je kapitalizem že v preteklosti učinkovito uporabil, da bi se izognil procesu tehnološkega izrivanja. Liberalne vlade, trdi Collins, tudi danes uporabljajo širjenje izobraževalnih sistemov (podaljševanje šolanja, nove oblike izobraževanja) kot prikrito obliko socialne države (prim. 2013: str. 68, 71). Collins prepozna izobraževanje kot neskončen proces; z vzponom zahtev po izobrazbi pri dobivanju zaposlitve vse več prebivalstva dosega višjo izobrazbo. Čeprav vrednost diplom po tej poti pada kljub širitvi izobraževalnega trga in vztrajanju motivacije za izobraževanje (ibid.: str. 65). Prenapihnjena izobraževalna spirala delodajalcem omogoča postavljanje vse višjih izobrazbenih zahtev, ki vodijo k ponovnem prizadevanju za višjo izobrazbo. Logika, ki izčrpava vrednost in kakovost izobraževanja, je vezana na učinke izobraževanja v razmerju z družbo dela. Collinsov argument je torej, da podaljševanje izobraževanja temelji na lažnih predpostavkah, na vztrajanju čr racionalnosti, ki pravi, da več izobrazbe proizvede več enakih možnosti za vse več ljudi, več tehnološko-ekonomskih storitev in več dobrih služb. S tem pa le delno, oz. čedalje manj, prispeva k reševanju problema tehnološkega izrivanja delavcev (Collins, 2013: str. 68; prim. tudi Rifkin, 2007 in 2014). Collins s tem opozori na dve resnici, ki v sodobnih družbah pomembno strukturirata delovanje edukacije: na meritokracijo (glej Tašner, 2014) in vero v nenehno rast ter tehnološki napredek (ibid.: str. 69).

Vsaj od preloma tisočletja smo v okviru krize oz. poslavljanja starih racionalnosti priča novim poskusom regulacije v polju politične ekonomije, ki skuša podaljšati trajanje reprodukcije kapitala s stavo na personalizacijo. Ta se kaže, opozarja Hartley (2012), kot vztrajanje tržne racionalnosti. Diskurz se že vse od leta 1973 postopno vpenja v racionalnost potrošništva, hkrati pa ga privzema tudi javni sektor. Personalizacija je uspešna predvsem zato, ker nagovarja socialno, sodelovalno, emocionalno dimenzijo naših bivanj in ravnanj, krepi pa jo tudi razvoj digitalne tehnologije (ibid.: str. 107). Po mnenju Hartleyja gre za svojevrstno kulturno kontradikcijo kapitalizma, ki na eni strani krepi instrumentalno tehnično racionalnost, na drugi pa spodkopava protestantsko etiko in stavi na hedonizem ter narcizem (ibid.: str. 5). Medtem ko v ospredje postavlja emocije in nagovarja dobrobit posameznika/posameznice, kot osrednji mehanizem uporablja soudeležbo v procesih – vedeti, kaj potrošnik želi, in si hkrati zagotoviti zadovoljstvo uporabnika ob čim manjših stroških, je cilj te verzije blagovne produkcije. Potrošnik tako po mnenju avtorja postaja potrošnik, ki kot proizvajalec tudi sam prispeva k vrednosti produkta, ne da bi v zameno dobil plačilo (npr. eBay, Facebook, Youtube ipd.). Personalizacija ustvarja vtis pomembnosti posameznika (ibid.: str. 62–68) in njegove osrednjosti. Posameznica, posameznik sta tako kot v pogrošnih verzijah branja socialnega konstruktivizma v polju edukacije izhodišče in središče produkcije. Vse, kar je proizvedeno, organizirano, uprizorjeno, ustreza prav določeni osebi (načelo »narejeno po meri« oz. *tailor made*). Personalizacija kot mehanizem regulacije se kaže tudi v novih načinih javnega upravljanja. Ti na eni strani predpostavljajo profesionalnost in fleksibilnost javnih uslužbencev in na drugi javnosti omogočajo transparentne primerjave delovanja institucij z namenom opolnomočenja uporabnikov, ne le v izbiri institucije, ampak tudi kot soustvarjalcev rešitev (prim. ibid.: str. 71–72).

Čeprav personalizacija uporablja mehanizme, ki načeloma ne sodijo v tržno ekonomijo (sodelovanje, razumevanje ...), pa avtor opozarja, da je prevladujoča racionalnost, ki koncept določa, še vedno instrumentalno potrošništvo (ibid.: str. 104–106). Koncept personalizacije v šoli primerja z individualizacijo in izpostavi razlike. Medtem ko individualizacija omogoča učiteljem definiranje kurikula in pri tem upošteva kognitivno dimenzijo, personalizacija učečemu omogoča aktivno participacijo v konstrukciji kurikula ter bolj kot kognitivno upošteva emotivno in socialno dimenzijo (ibid.: str. 71–75). Šola, tako kot druge javne institucije, je torej soočena z novim načinom regulacije, ki v ospredje postavlja personalne aspiracije posameznika v okviru možnosti izbire. Čeprav edukacija ostaja del javnih institucij, pa je ponudnikov edukacije vedno več. Večja izbira

naj bi pomenila tudi vse večjo vpetost šolajočih se, staršev v izbiro najboljšega ponudnika in s tem ugotavljanja ter zagotavljanja kakovosti kot mehanizma varnosti na trgu.

Prakse UZK in strukturiranje vednosti ter subjekta v edukaciji

Da so v polju zagotavljanja kakovosti na delu produktivna razmerja moči (prim. Foucault 2008a, 2008b in 2009), pokažejo tudi siceršnji kritiki sodobne družbe. Bauman (prim. 2002) na primer opozori, da avtonomija učiteljstva sočasno vzpostavi tudi strukturiranje odgovornosti v smer aktivnih in avtonomnih posameznikov in skrbi zase (prim. tudi Foucault, 2008b). Avtonomija omogoča in implicira sooblikovanje prostorov ter znotraj njih posameznikov, s tem pa krepi momente samonadzora in samokritike (prim. Beck, 2001). Moderna, liberalna, oblast, kot pokaže Foucault (prim. 2008b in 2009), vključuje vodenje posameznikov tako, da jim je skozi polja svobodnega delovanja omogočena in naložena skrb za lastno ravnanje, vedenje in za vzpostavlanje odnosov v posamezni skupini in polju.

Racionalnost polja edukacije ter institucij vzgoje in izobraževanja je treba vzeti vsaj z enako mero resnosti kot precej bolj tematizirano racionalnost neoliberalne ekonomije (prim. Bernstein, 2015; Bourdieu, 1990, 2002, 2012; Douglas, 1986). V tem okviru tematiziramo tudi Biestova opozorila o mejah racionalnosti odgovornosti (*accountability*), ki na področju edukacije nastopajo vse do učenja in poučevanja.

Biesta predpostavlja, da je za polje edukacije pomembna visoka stopnja avtonomije, ki jo legitimno ohranja sposobnost polja, institucij in tam zaposlenih za refleksivnost. Refleksivnost pa se tudi v diskurzih o družbi sploh (prim. Beck, 2009) pojavlja kot alternativa instrumentalnim racionalnostim, trgu, kvantifikaciji ... Biesta pri tem opozori na meje pogleda na svet, ki se oblikuje skozi »na dejstvih utemeljenih« praksah v edukaciji. Te namreč implicirajo idejo možne, učinkovite intervencije kot kavzalnega modela profesionalne akcije (2010: str. 33). Omenjeni pogled predpostavlja, da so cilji tudi v polju edukacije vnaprej dani, načini pa so prilagojeni učinkovitemu doseganju ciljev. Tako je profesionalna pedagoška akcija zvedena na niz tehnoloških pristopov s predpostavko o fizični interakciji in kavzalnosti. Edukacija in profesionalna akcija v edukaciji, opozarja Biesta, pa ni zgolj fizična, je predvsem simbolna interakcija. Edukacija ima namreč vpliv na učenje tedaj, ko učencem omogoča interpretacijo in osmišljanje tistega, kar je predmet učenja in poučevanja (ibid.: str. 34). Edukacija je torej rekurzivno, dialektično razmerje (ne le med učiteljem in učenci) in ni polje kavzalne tehnologije. Druga implikacija »na

dejstvih temelječe prakse« je ideja, da je edukacijo moč razumeti kot tehnološki proces (*input-output*, prim. Scheerens, 2011), ki jasno ločuje med sredstvi in cilji. Pri tem so postavljeni cilji edino relevantni v razmerju do vprašanj o najučinkovitejšem načinu doseganja le-teh. Ta logika pa se npr. izčrpa, ko trči ob spoznanje, da je družina najvplivnejši dejavnik šolskega (ne)uspeha (prim. Bernstein 1973 in 1990; Bourdieu 1999) in je ni mogoče zamenjati. Ob tem Biesta poudarja smiselnost premisleka o posledicah pedagoškega dejanja – edukacijska sredstva in cilji niso povezani s »tehnološko« zunanji dejavniki, so pa notranje povezani, konstitutivni in vedno arbitrarni. Ideja o učinkovitosti edukacije, poudarja, ni dovolj in je ob tem najverjetneje napačno umeščena, predvsem zato, ker pri edukaciji ne gre le za vprašanje, »kaj je možno« (dejstvo), ampak je zanj konstitutivno tudi vprašanje, kaj je »želeno« (vrednota) (prim. 2010: str. 37).

Vprašanje edukacije se ob tem pokaže v povezavi s konstitucijo vednosti. Biesta se sprašuje o epistemoloških in diskurzivnih možnostih, ki bi omogočile primernejše, drugačno razumevanje vloge znanja (prim. 2010: str. 15, 40–43) in bi ob tem vključevale tudi premisleke o subjektivaciji. Medtem pa kultura odgovornosti zgolj krepi dispozicije za privzemanje kakovosti kot zadovoljevanja pričakovanj in potreb inšpekcije, agencij za kakovost ipd. Mehanizem za zagotavljanje kakovosti se s tem oddaljuje od spodbud za profesionalno akcijo in od skrbi zanj (prim. *ibid.*: str. 58). Podobno, kot ugotavlja Alvesson (prim. 2013), tudi Biesta ugotavlja, da so tovrstni procesi predvsem formalni in ne vsebinski in kot taki redefinirajo pomembne odnose v skladu z ekonomskimi pogoji. Posamezniki, institucije in sistemi se temu ustrezno prilagodijo in podredijo tudi logiki odgovornosti, ki namesto sredstva za doseganje ciljev postaja cilj na sebi (prim. *ibid.*: str. 59).

Racionalnost, ki konstruira subjekt kot objekt vednosti, sledi misli, ki je del racionalnosti zahodne družbe. Deweyeva praktična epistemologija nam lahko služi kot primer alternative instrumentalnosti. Ko Dewey (prim. 1910) govori o tem, kaj je misel, zapiše, da so nekatere misli nezavedne, prihajajo iz nejasnih in nevidnih kanalov ter se postavijo kot sprejemljive in nezavedno postajajo del naše mentalne strukture. Tako nastala prepričanja so privzeta, ne da bi preizpraševali njihovo ozadje, obstojijo pa tudi takšna, ki so sprejeta na ozadju razumevanja narave in pogojev, ki jih omogočajo (*ibid.*: str. 4–5). Refleksivna misel, kot jo povzema Dewey, pomeni iskanje dodatnih informacij, dokazov, preizpraševanje »logičnih« odgovorov in rešitev, tako da se začetne predpostavke pokažejo v svoji kompleksnosti in mestoma tudi kot iracionalne. Refleksija kot način mišljenja je vse prej kot enostavna, sproža stanje mentalne negotovosti, pri čemer je treba preseči inercijo, ki sili v sprejemanje dejstev, takšnih, kot se

kažejo na prvi pogled. Vključuje pripravljenost podvreči se mentalni negotovosti in odlogu sodbe, na račun ohranjanja dvoma (prim. *ibid.*: str. 10–13). Biesta pravi, da Deweyev akcijsko-teoretični okvir ni teorija znanja, ampak teorija vedenja, ki zajema spoprijem z in razumevanje odnosa med dejanjem in posledico. Vedenje nam omogoča boljši nadzor nad dejanji in je po mnenju Deweya edina možna realizacija nadzora. Refleksivno mišljenje vključuje tudi simbolne operacije, kot je miselno eksperimentiranje z različnimi mogočimi poteki dejanja – na simbolni ravni. To ne pomeni, da si v procesu ne pridobivamo znanja, pomeni zgolj, da si to znanje ne lasti sveta, ampak je predvsem znanje o odnosih med dejanji in posledicami v svetu. Na tak način se izognemo kreaciji univerzalnih resnic o svetu. Nadomestijo jih utemeljene trditve o odnosih med tem, kar smo naredili, in tem, kar je temu sledilo. Raziskave nam tako ponujajo zgolj znanje o tem, kaj je v preteklosti v posameznem primeru delovalo, ne pa tudi, kaj bo delovalo vedno.

Vsako profesionalno dejanje zato postane cilj, ki je vedno znova unikaten problem, ki ga je treba prepoznati tudi v materialnih pogojih obstoja in skozi evalvacijo smotrnosti cilja (prim. *ibid.*: str. 40–42). Odgovornost v tem premisleku postane skrb za,¹⁸ na ravni posameznika, institucij in sistema (skrb zase in za druge, onstran ozkih interesov posameznika, skupine ...); »profesionalna skrb za« pa je temeljna komponenta pedagoškega odnosa in nam kot mehanizem zagotavljanja kakovosti nudi možnost refleksivnega preizpraševanja in oblikovanja prostorov, ki sežejo onkraj instrumentalnega uma.

V kakovosti tovrstno racionalnost sledimo v poskusih dograjevanja ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti s samoevalvacijo (prim. MacBeath, 2011). Pristopi k samoevalvaciji pa niso enotni. MacBeath (2011) tako trdi, da gre znotraj koncepta zagotavljanja kakovosti vsaj za dva, med seboj različna pristopa k vodenju (prim. tudi Sedikides in Strube, 1995).

Prvi je tisti, ki je vodstvom šol in tam zaposlenim omogočal spoprijeti se z napetostmi med smernicami politike in željo po ohranjanju zvestobe izobraževalnim vrednotam, ki so jih pripeljale v pedagoški poklic. Slednji pa privzema tudi povezave med vodenjem, učenjem in samoevalvacijo, medtem ko drugi pristop samoevalvacijo sicer privzema kot samostojno, a zgolj v kontekstu občasne kontrole in sistematičnega zbiranja podatkov, pretežno v namene zunanjega inšpektorata in revizijskih ekip (prim. *ibid.*: str. 347). Obstaja torej razlika med *samoinspekcijo* in *samoevalvacijo*. Oboje je treba ločiti tako na ravni koncepcije vodenja in mehanizmov moči kot tudi na ravni vednosti, ki v to vodenje vstopajo in v njem obli-

18 *Responsibility* (prim. Biesta, 2010).

kujejo subjekte. Samoinšpekcija prepričljivo prenaša odgovornost na šole, medtem ko jim določa cilje, kriterije in protokole na način, da šole pričnejo z obliko samoinšpekcije. MacBeath na podlagi raziskav (glej *ibid.*) opozarja, da bolj ko vlade ponujajo predlogo, manj je postopek na ravni šole in razreda iznajdljiv ter spontan. »Samoevalvacija« v tej luči tako hitro postane ritualni dogodek, oblika revizije, pri čemer višji vodje prevzema vlogo notranje inšpekcije ob uporabi zelo različnih predpostavk o naravi odgovornosti in izboljšanja. Gotovost postopkov je torej v obratnem sorazmerju z negotovostjo posameznikov. Samoevalvacija pa, nasprotno, gradi na zmožnostih; razume interaktivni odnos med življenjem v razredu in šolskim življenjem ter med učenjem v šoli in izven nje, ob tem pa privzema, da sta oba celostno povezana in da učenje učiteljev izvira iz in sega v organizacijsko učenje (prim. *ibid.*: str. 360–361). »Ravno ta kompleksnost in dinamika sta sestavini, ki manjkata v ritualiziranih in »formulaičnih« pristopih k samoevalvaciji – kljukanje prostorčkov in vpisovanje v obrazce – kar učiteljem in vodjem šol dela samoevalvacijo za tako zahteven in mučen postopek.« (Prim. *ibid.*: str. 361.) Samoevalvacija, kot jo pojmuje avtor, razume negotovost v razmerju z refleksijo, gotovost pa je zanjo sekundarna.

Elmore (prim. 2005) kot obliko samoevalvacije povzema notranjo odgovornost, s katero opisuje pogoje, ki oblikujejo odzive šole na pritisk, ki prihaja iz usmeritev izven organizacije. Pri tem stopnjo notranje odgovornosti meri s stopnjo konvergence med tem, za kar posamezniki pravijo, da so odgovorni (odgovornost), in tem, za kar pravijo, da je odgovorna organizacija (pričakovanja) ter notranjimi normami, postopki, s katerimi ljudje dobesedno odgovarjajo za svoje delo (strukturne odgovornosti). Elmore stavi na močno notranjo odgovornost, ki lahko opolnomoči šole v razmerju do zunanjih pritiskov v obliki zahtev po večji učinkovitosti (prim. *ibid.*).

Na ozadju webrovske linije tipov racionalnosti se kažeta, vsaj tako MacBeath npr. povzema Jafaarja, dve racionalnosti, ki v polje upravljanja edukacije vstopata skozi koncept odgovornosti in samoevalvacije ter ob tem ustvarjata napetosti v šolskem polju. Prva je ekonomsko-birokratska odgovornost, druga pa etično-poklicna odgovornost (prim. 2011: str. 363).

Vprašanje njune racionalnosti in združljivosti njunih ciljev s potrebami družbe pa se kaže kot vprašanje mehanizmov, ki samoevalvacijo koncipirajo kot logiko razvoja »od spodaj navzgor« in tako oblikujejo prostore, v katerih se srečata vodenje in učenje. »Do izboljšav pride, ko je v središču učenje, ko je v šoli prisotna kultura učenja in ko so ravnatelj in višji vodje glavni učenci.« (Prim. *ibid.*: str. 364.) Samoevalvacija, zaključuje avtor, gradi prav na izgradnji tovrstne kulture učenja, pri čemer

zunanja revizija ali inšpekcija igra pomembno vlogo pri podpori in spodbujanju (prim. *ibid.*).

Od TINE¹⁹ k iskanju alternativ

Sodobna (liberalna) družba se sooča z izzivi uravnavanja družbenih, ekonomskih in kulturnih tveganj. Na ozadju iztekov ekonomiziranj preteklih desetletij se kažejo, ponekod bolj, ponekod manj, artikulirani diskurzi in prakse poskusov zamikov obstoječih racionalnosti. Le ti poskušajo, ob soočenjih s pomnožitvijo tveganj, na različne načine strukturirati in dograjevati polja varnosti. V tem delu teksta se tako tudi sami odmikamo od pojmovanja kakovosti edukacije nazaj v polje širših družbenih kontekstov, za katere verjamemo, da bodo v premišljanju izzivov ob zamikih, ki so ponekod že na delu, pomembna osišča zagotavljanja varnosti družb prihodnosti in v njih tudi kakovosti edukacije.

Kljub vztrajanju neoliberalnih regulativnih mehanizmov je danes že mogoče govoriti tudi o naboru diskurzov, ki opozarjajo na meje slednjih in ob tem ne stavijo na radikalne (enostavne in hitre) družbene prelome, temveč pri iskanju alternativ ohranjajo racionalnosti dispozitiva varnosti, postopnih zamikov in hibridnih prehodov.

Te diskurze v izhodišču preči ideja oblikovanja prostorov družbenega, ki jih je neoliberalna racionalnost razglašala in deloma tudi naredila za neobstoječe. Sodobna družba tveganja tako varnost išče predvsem v prostorih skupnega (prim. Bauman, 2002). Skrajne oblike individualizacije v družbi hitenja (prim. Virilio, 2006) kličejo k premisleku Foucaultove teze, da »*problem laissez-faire* ni v odmiku od regulacije«, temveč v zastavitvi mehanizmov varnosti. Temeljni cilj vlade naj bo tako še vedno »državna intervencija z osnovno funkcijo zagotavljanja varnosti naravnih pojavov ekonomskih procesov in procesov lastnih populaciji« (Foucault, 2009: str. 353). Dean na tem ozadju pojasnjuje zamike liberalizma, ki zaznamujejo sedanost, in trdi, da je (neo)liberalizem vsaj v delu, po dveh stoletjih, vlado v temelju odmaknil od vladanja družbi; naloge vladanja niso več zastavljene v razmerju med državo in družbo ali med privatnim in javnim sektorjem. Namesto tega so premostitve med poprejšnjimi delitvami privedle do tega, da so tržne vrednote in strukture potisnjene v poprej distinktivno polje javnih odločitev. Te so strukturirane tako, da delujejo kot niz nepopolnih tržišč uslug in ekspertiz (prim. *ibid.*: str. 200). Na ta način naj bi bila zagotovljena varnost pred pretiranim vladanjem, ki

19 TINA – *There is no alternative* oz. ni alternative; politični slogan Margaret Thatcher in neoliberalnih politikov, ki postavlja neoliberalne regulativne mehanizme, kot so svobodno tržišče, deregulacija družbe in svoboda posameznika, kasneje tudi globalizacija, kot edino politično, ekonomsko in družbeno racionalnost.

pa ga je nadomestila tehnologija učinkovite porabe. Ta je hkrati tudi spremenila institucionalno in individualno vodenje na način, da sta obe ravni privzeli vrednotno orientacijo k tržišču skozi podjetnost in potrošništvo (prim. *ibid.*) Poprej delujoči mehanizmi socialne države, ki so uravnavali to drsenje, pa so, pod težo neoliberalnih kritik socialne politike, postali neproduktivni.

Linija kritičnih premislekov sodobne ekonomije, ki je najbolj artikulirana tako, kliče po »povratku države« kot središča upravljanja in ostaja v okvirih racionalnosti politične ekonomije. Varnost »od zibelke do groba« na ozadju idej »keynesianskega kapitalizma«, predvsem kot povratak socialne države (obvezno socialno zavarovanje, gotovost upokojitve, varnost v času nezaposlenosti in ob nezmožnosti za delo ...), se ponuja kot smiselna rešitev (prim. Castells, 2012: str. 1 in Skidelsky, 2012: str. 189). Tudi ekonomsko polje krepí linijo, ki mehanizme upravljanja z negotovostmi (na ozadju disfunkcionalne neenakosti kot proizvoda neoliberalnega kapitalizma) umešča v polje države. Stiglitz (prim. 2012) tematizira ekonomsko in socialno disfunkcionalnost neenakosti in odgovornost zanj pripiše politiki in preko nje državi. Ta bi namreč morala biti tista, ki uravnava ekonomijo, predvsem skozi davčni sistem. Prav racionalnost samoregulirajočega kapitalizma, trdi Stiglitz, je tista, ki je sodobno ekonomijo pripeljala v krizo. Mit, da bogati ustvarjajo delovna mesta, je razvrednotil vložke v človeški kapital in delovna mesta, ker so se vložki v kapital pokazali donosnejši (prim. *ibid.*: str. xiv–xvii).

Naraščajoča neenakost je dosegla točko, ki zavira rast. Povečanje ekonomske neenakosti in s tem pomanjkanje priložnosti sta trenda, ki sta dodobra spremenila ekonomijo in demokratično politiko ter družbo. Piketty (prim. 2014) ob iskanju izhodov davčno politiko privzema kot temeljni mehanizem upravljanja tržišča in širše ekonomije. Dokazuje, da je bila distribucija bogastva in prihodkov vedno močno politično pogojena in je nikakor ne gre enačiti z izključno ekonomskimi mehanizmi. Odvisna je predvsem od relativne moči akterjev znotraj posameznih polj. Ko kapitalski dobički rastejo hitreje od družbenega produkta, narašča tudi družbena neenakost, ki zmanjšuje efektivno povpraševanje in zadolževanje. Tak kapitalizem je po njegovem samouničujoč in ga je treba reformirati, če hočemo, da bo preživel kot oblika tržne ekonomije. Kar je potrebno, je torej državna regulacija v smeri večje enakosti (prim. *ibid.*). Argumenti ekonomistov nam torej nedvomno govorijo o neracionalnosti »*laissez faire*« ekonomije in opozarjajo na disfunkcionalnost družbene neenakosti, ki jo proizvaja neoliberalna ekonomija.

Ostali »alternativni« diskurzi, ki jih Bergman (prim. 2016) strne pod utopične, se umeščajo v konceptualizacije mehanizmov in politik, ki

naj bi posredno ali neposredno zmanjševali neenakosti in iz njih izhajajoča tveganja. Sem sodijo ideje o skrajševanju delovnega časa (prim. Schor, 2010), univerzalnem temeljnem dohodku (prim. Van Parijs, 2004) in verjetno najdlje domišljena alternativa družbe sodelovalnih skupnosti (*collaborative commons*) (prim. Rifkin, 2007 in 2015).

Sklep

Kaže, da se je ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti kot regulativni mehanizem varnosti bolj ali manj umestilo v politike in prakse polja edukacije in tam tudi vztraja. Pri tem produktivno razkriva domete in meje racionalnosti polj, akterjev in agentov, vključenih v konceptualizacije in zamike UZK. Vprašanje kakovosti se je tako strukturiralo na ozadju prestrukturiranja regulativnih mehanizmov države blaginje kot želja po zmanjševanju vpletenosti države v upravljanje javnih podsistemov in kot pritisk za povečevanje avtonomije akterjev v polju. Pri tem se je večina pristopov k UZK ujela v mreže instrumentalne odgovornosti in učinkovitosti neoliberalnega tipa. Konceptualizacije in zamike ugotavljanja ter zagotavljanja kakovosti pa kažejo, da gre v celotnem spektru za kompleksnejši preplet racionalnosti varnosti od zgolj neoliberalno tržne. Pristopi, ki reflektirajo omenjeno ujetje v mreže zagotavljanja varnosti kot mehanizma skrbi za povečanje dobičkov »podjetnikov«, vzpostavljajo priložnosti za oblikovanje novih racionalnosti, ki ponujajo nova oprijemališča varnosti – ne le kakovosti edukacije, temveč širših družbenih premen, h katerim lahko šolsko polje pomembno prispeva.

Kakšne oblike, prostore in prakse varnosti lahko sodobna družba in šola še vzpostavi v času, ko enostaven povratek k mehanizmom povojne države blaginje verjetno ni več mogoč, obstoječi sistemi varnosti pa postajajo ironično »dušeči« za vse večji odstotek populacije, ostaja odprto. Ta sklep pritrjuje tistim, ki opozarjajo, da utopij ne kaže načrtovati, jih je pa treba resno misliti.

Čeprav so diskurzi, ki nakazujejo temeljne premene v družbi (prim. Castells, 2012; Gaber, Kos in Tašner, tu; Rifkin, 1997 in 2015; Wallerstein et al., 2013), kot kaže, vedno bolj artikulirani v alternative, pa so diskurzi (ne pa nujno tudi prakse) kakovosti edukacije na tej liniji redki.

Literatura in viri

- Alvesson, M. (2014) *The triumph of emptiness. Consumption, Higher Education and work organization*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauman, Z. (2002) *Tekoča moderna*. Ljubljana: Cf
- Beck, U. (2001) *Družba tveganja na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Temeljna dela.

- Beck, U. (2009) Critical Theory of World Risk Society: A cosmopolitan Vision. *Constellations* 16 (1), str. 2–22.
- Bergman, R. (2016) *Utopia for realists*. The Correspondent.
- Bernstein, B. (1973) *Class, codes and control*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Bernstein, B. (1990) *The structuring of pedagogic discourse*. Volume. IV. Class, codes and control. London, New York: Routledge.
- Bernstein, B. (2015) *Razred, kodi in nadzor*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Biesta, G. (2010) *Good education in an age of measurement*. London: Paradigm Publishers.
- Bourdieu, P. (1990) *Reproduction in education, society and culture*, London: SAGE.
- Bourdieu, P. (2002) *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bourdieu, P. (2012) *Homo academicus*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Castells, M., et al. (2012) *Aftermath. The Cultures of the Economic Crises*. Oxford: Oxford university press.
- Collins, R. (2013) *Nič več dela za srednji razred: nič več zasilnih izhodov*. V Wallerstein, I. (ur.). *Ali ima kapitalizem prihodnost*. Ljubljana: Cf.
- Dean, M. (2010) *Governmentality. Power and rule in modern society*. Los Angeles: Sage.
- Dewey, J. (1910) *How we think*. Boston: D. C. Heath and co. Publishers.
- Douglas, M. (1986) *How institutions think*. New York: Syracuse University Press.
- Foucault, M. (2008a). *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, M. (2008b) *The birth of Biopolitics*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Foucault, M. (2009) *Security, Territory, Population*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Gaber, S., in Kos, Ž. (2011) Zagotavljanje kakovosti kot del dispozitiva varnosti. V Kos, Ž., in Gaber, S. (2011) *Kakovost v šolstvu v Sloveniji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Hartley, D. (2012) *Education and the Culture of Consumption. Personalization and social order*. London: Routledge.
- Judt, T. (2011) *Deželi se slabo godi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MacBeath, J. (2004) Democratic learning and school effectiveness. V Moos, L., MacBeath, J. (ur.). (2004). *Democratic learning. The challenge of school effectiveness*. London, New York: Rutledge and Falmer.

- MacBeath, J. (2011) *Samoevalvacija za izboljšanje šol*. V Brejc, M. et al. (ur.). *Ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti. Teorija in praksa uvajanje samoevalvacije v šole in vrtce*. Kranj: Šola za ravnatelje.
- Mirowski, P., in Plehwe, D. (2015) *The road from Mont Pelerin. The making of neoliberal thought collective*. Cambridge: Harvard university press.
- Morgan, C, Murtgatroyd, S. (1994) *Total Quality Management in Private Sector*. Buckingham: Open University Press.
- Picketty, T. (2014) *Capital in the 21st Century*. Harvard.
- Polanyi, K. (2008) *Velika preobrazba. Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Cf.
- Rifkin, J. (2007) *Konec dela. Zaton svetovne delavske sile in nastop postržne dobe*. Ljubljana: Krtina.
- Rifkin, J. (2015) *The zero marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative commons, and the eclipse of capitalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Scheerens, J. et al. (2011) *Perspectives on educational quality*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: SpringerBriefs in education.
- Schor, J. (2010) *Plentitude*. Charlton North: Scribe Publications Pty. Ltd.
- Sedikides, C., in Strube, M. J. (1995) The Multiply Motivated Self. *PSPB* 21 (12), str. 1330–1335.
- Sennett, R. (2006) *The culture of the new capitalism*. New Haven: Yale university press.
- Skidelsky, R. in E. (2012) *How much is enough? The Love of Money, and the Case for the Good Life*. London: Penguin books.
- Stiglitz., J (2012) *The Price of Inequality*. London: Penguin.
- Tašner, V. (2014) *Dometi in meje meritokracije: o trudu, pameti, pravičnosti in neenakosti: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Van Parijs, P. (2004) Temeljni dohodek za vse. V Pribac, I. (ur.). *Brezplačno kosilo za vse? Predlog univerzalnega temeljnega dohodka*. Ljubljana: Krtina.
- Virilio, P. (2006) *Speed and Politics. An essay on Dromology*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Wallerstein, I. et al. (2013) *Ali ima kapitalizem prihodnost*. Ljubljana: *Cf.
- Weber, M. (1978) *Economy and Society*. Berkeley: UCP.